

Andrzej Czyżewski, Jakub Staniszewski, *Rolnictwo Unii Europejskiej w procesie zrównoważonej intensyfikacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2019, 297 ss.

Współcześnie następują znaczne przemiany w prawie każdej dziedzinie życia społeczno-gospodarczego. Dotyczy to zarówno obszarów, które uznawane są za nowoczesne, wręcz tworzone na naszych oczach (informatyzacja, Internet rzeczy, sztuczna inteligencja itp.), jak i „tradycyjnych”, funkcjonujących od zarania świadomej aktywności człowieka, takich jak rolnictwo i wytwarzanie żywności. W tym ostatnim obszarze toczy się wiele dyskusji dotyczących takich zagadnień, jak: rolnictwo industrialne czy zrównoważone, wkład rolnictwa w ochronę środowiska i krajobrazu, granice koncentracji produkcji rolniczej, pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich, rola rolnictwa w wytwarzaniu energii odnawialnych i wiele innych. Do tej dyskusji włączają się autorzy recenzowanej monografii, prof. dr hab. Andrzej Czyżewski i dr Jakub Staniszewski, znani naukowcy z Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.

Oceniana książka jest obszerna, liczy prawie 300 stron, a dotyczy bardzo istotnego, aktualnego zagadnienia, jakim jest oddziaływanie zmian w strukturach wytwórczych rolnictwa na jego zrównoważoną intensyfikację. Jest to problematyka relatywnie nowa, o rosnącym znaczeniu zarówno naukowym, jak i praktycznym. Podjęcie tej tematyki przez autorów należy więc ocenić pozytywnie.

Monografię rozpoczyna uzasadnienie wyboru tematu oraz celu głównego i celów szczegółowych. Jako cel główny autorzy przyjęli określenie znaczenia determinant strukturalnych dla kształtowania efektywności sektora rolnego w wymiarze ekonomicznym i środowiskowym oraz wpływu zmian strukturalnych na proces zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa w warunkach rozszerzonej Unii Europejskiej. Przyjęto także kilka celów szczegółowych, dotyczących np. umiejscowienia badań w teorii ekonomii, ustalenia podstawowych pojęć, metod pomiaru produktywności ekonomicznej i środowiskowej, czy też zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa. Ogólnie można stwierdzić, że postawione cele są ważne, poprawnie sformułowane i aktualne, stawiają jednak poważne wyzwania merytoryczne i metodyczne.

W interesujący sposób autorzy omówili ważniejsze teorie ekonomiczne, w których podejmowano problematykę rolniczą, m.in. poglądy fizjokratów, Thomasa Malthusa, Davida Ricardo i Johna Stuarta Milla, aż po czasy współczesne. Ciekawa jest systematyzacja niektórych zagadnień, np. ewolucji poglądów na rolę zmian strukturalnych w rozwoju gospodarczym, różnic między strukturalizmem a nową ekonomią strukturalną, czy celów, wskaźników, wartości i praktyki zrównoważonego rozwoju. Dokonano również przeglądu definicji zrównoważonej intensyfikacji produkcji rolnej, a także wskazano na negatywne oddziaływanie intensywnych praktyk rolniczych na środowisko naturalne w Europie. W interesujący sposób autorzy przedstawili problematykę zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa i wyodrębnili cztery podejścia: z perspektywy wskaźnika syntetycznego, modelu, pomiaru efektywności i analizy statystycznej.

Autorzy traktują wskaźniki produktywności całkowitej jako narzędzia pomiaru zrównoważonej intensyfikacji. Przedstawili zróżnicowane podejście do definiowania takich

pojęć jak efektywność, produktywność, produkcyjność i wydajność. Kolejne zagadnienie to omówienie metod oceny efektywności, a nawet próba ich systematyzacji, na podstawie publikacji innych autorów. Atutem pracy jest dokonanie porównania parametrycznych i nieparametrycznych metod pomiaru efektywności i zestawienie badań na temat ekonomicznej oraz środowiskowej efektywności rolnictwa. Ciekawe jest zestawienie popularności indeksów produktywności całkowitej, przeprowadzone na podstawie baz danych Web of Science, Scopus oraz AgEcon, z którego wynika, że najczęściej stosowano indeks Malmquista (przy braku informacji cenowych) oraz Tornquista-Thiela (przy ich dostępności). Do badań pomiaru zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa przyjęto indeks Malmquista. Ocenę ekonomicznej i środowiskowej produktywności oraz wskaźnik zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa określono na podstawie danych dla 27 państw Unii Europejskiej za okres ośmiu lat, to jest lat 2005–2013. Wykorzystano tu wiarygodne dane Eurostatu dotyczące nakładów ekonomicznych (pracy, kapitału i ziemi), nakładów środowiskowych (emisja gazów cieplarnianych, bilans składników odżywczych, emisja amoniaku i intensywność obsady zwierząt), a także wielkości produkcji rolniczej. Baza empiryczna jest wystarczająca, przyjęte mierniki oraz zaproponowana metoda pomiaru zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa są przydatne, poprawne i wystarczające do realizacji celu badań, a więc umożliwiają wnioskowanie statystyczne oraz formułowanie wniosków.

Interesujące jest zestawienie czynników produktywności środowiskowej rolnictwa. Tu stwierdzono pozytywne znaczenie nie tylko udziału w programach rolno-środowiskowych, ale również poziomu wykształcenia producentów.

Autorzy przedstawiają systematykę determinant produktywności rolnictwa oraz źródła danych na ich temat. Przyjmują podział czynników na cztery grupy: endogeniczne (technologia i kapitał ludzki), egzogeniczne (infrastruktura, otoczenie przyrodnicze i makroekonomiczne), strukturalne (koncentracja, specjalizacja i ukierunkowanie produkcji) oraz instytucjonalne (powiązanie z rynkiem, własność czynników wytwórczych i polityka rolna).

W książce wiele miejsca poświęcono strukturom wytwórczym w rolnictwie oraz ich współzależnościom. Autorzy dokonali przeglądu różnych poglądów na ten temat oraz definicji struktury i zmian strukturalnych. Przedstawili zestawienia badań porównawczych struktur sektora rolnego i ich dynamiki, poglądy różnych autorów na temat znaczenia struktury agrarnej, koncentracji, specjalizacji, ukierunkowania produkcji itp. W świetle przeprowadzonych analiz stwierdzają, że struktury związane z koncentracją i specjalizacją wpływają pozytywnie na efektywność ekonomiczną rolnictwa, zaś te związane z ukierunkowaniem produkcji mają wpływ niejednoznaczny, związany z efektywnością poszczególnych typów gospodarstw.

Inaczej sytuacja wygląda w przypadku ekoefektywności. W ewolucji struktury agrarnej autorzy dostrzegają pozytywne efekty dla zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa, co jest związane z większym zainteresowaniem gospodarstw dużych udziałem w programach rolno-środowiskowych, inwestycjami w „zielone” technologie, ale również wyższymi wobec nich wymogami środowiskowymi. Widzą jednak ujemne oddziaływanie specjalizacji oraz struktury produkcji.

Interesujący jest przegląd wyników wybranych badań dotyczących znaczenia czynników strukturalnych dla efektywności ekonomicznej oraz „ekoefektywności” rolnictwa, a także zestawienie kryteriów doboru wskaźników specjalizacji. Autorzy twierdzą, że jedynie wskaźnik Hirschmana-Herfindahla spełnia wszystkie stawiane takim wskaźnikom wymagania; do badań własnych przyjmują jednak wskaźnik Krugmana. W wyniku analiz teoretycznych przyjmują zbiór mierników struktury wykorzystanych w badaniach. Ich wybór można uznać za poprawny.

Następnie autorzy opisali struktury wytwórcze rolnictwa państw Unii Europejskiej. Przedstawili koncentrację czynników wytwórczych, ich dynamikę i specjalizację oraz wyodrębnili grupy krajów podobnych pod pewnymi względami z zastosowaniem analizy skupień dokonywanej metodą Warda, określanej jako „genotypy strukturalne sektora rolnego”. Wykorzystali przy tym graficzną formę krzywej koncentracji do pokazania koncentracji w gospodarstwach o różnej wielkości ekonomicznej ziemi, zasobów czynnika pracy, zasobów inwentarza żywego oraz wielkości gospodarstw według wartości produkcji standardowej. Jest to interesujący sposób porównania różnic strukturalnych w krajach UE. Dalej autorzy poszukują współzależności między koncentracją czynników wytwórczych i produkcji w badanych krajach. Stwierdzają, że np. wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest silnie powiązana z wielkością inwentarza żywego, a ujemnie z rozkładem produkcji standardowej i rozkładem czynnika ziemia. Tłumaczą to faktem, że przeciętna wielkość gospodarstw zwiększa się raczej poprzez równanie mniejszych gospodarstw do średniej niż przez powiększanie już dużych gospodarstw.

Na podstawie analizy skupień autorzy dokonali grupowania państw pod względem kierunków specjalizacji produkcji i wykorzystania czynników wytwórczych. Stwierdzili, że w przypadku wszystkich czynników wytwórczych proces koncentracji produkcji jest bardziej zaawansowany niż proces specjalizacji, a także, że obydwa te procesy są ze sobą słabo powiązane.

Dokonano także porównania dynamiki wybranych struktur wytwórczych, czyli ziemi, pracy, inwentarza żywego i produkcji standardowej. Stwierdzono, że jedynie w przypadku ziemi miał miejsce stały proces koncentracji, choć nie miała tu znaczenia wielkość wyjściowa gospodarstwa. Wartość produkcji standardowej zwiększała się szybciej niż wykorzystanie zasobów, a więc rosła ich produktywność.

Ważną częścią analizy jest operacjonalizacja zależności koncentracji, specjalizacji i efektywności w rolnictwie. Omówiono tu metody modelowania z wykorzystaniem regresji panelowej oraz badania empiryczne prowadzone dotychczas w taki sposób w sektorze rolnym. W badaniach tych wykorzystano dane makroekonomiczne dotyczące 25 krajów w 4 okresach, mamy więc tu do czynienia z makropanelem, choć w badaniach ekonomiczno-rolniczych w Polsce częstsze dotychczas były badania mikropanelowe, na poziomie jednostek gospodarczych. Autorzy określili produktywność czynników wytwórczych (kapitału, pracy, ziemi) i zasobów środowiskowych (emisja gazów cieplarnianych, bilans azotu, emisja amoniaku i obsada zwierząt) w poszczególnych krajach UE i dokonali ich grupowania metodą Warda. Wykorzystując metodę DEA dokonali oceny efektywności ekonomicznej i środowiskowej. Ustalono, że Unia Europejska jako całość ma bardzo wysoką efektywność zarówno ekonomiczną, jak i środowiskową, a cztery kraje zbliżają się do efektywności najwyższej. Ważne jest także stwierdzenie, że wysokiej efektywności cząstkowej nie sprzyjają duże przeciętne rozmiary gospodarstw.

Kolejne ciekawe zagadnienie to badania współzależności między efektywnością a koncentracją i specjalizacją. Wykorzystując metody ekonometryczne, autorzy dowodzą, że stymulantami efektywności ekonomicznej i środowiskowej były inne cechy, a efektywność ekonomiczna była bardziej związana ze stopniem koncentracji, zaś środowiskowa – ze stopniem specjalizacji. Nie stwierdzono natomiast pozytywnego oddziaływania koncentracji i specjalizacji na obydwa wymiary efektywności.

Autorzy omówili także problematykę zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa w krajach Unii Europejskiej. Przedstawili zmiany produktywności rolnictwa w latach 2005–2007, 2007–2012, 2010–2013 oraz łącznie za okres 2005–2013. Stwierdzili, że wśród krajów, które szczególnie poprawiły produktywność ekonomiczną i środowiskową, znalazły się Czechy, Polska i Dania. W przypadku efektywności środowiskowej były to Irlandia, Litwa i Słowenia.

Pod względem zrównoważonej intensyfikacji produkcji rolnej najlepiej wypadła Litwa, gdzie zmiany miały intensywny i dobrze ukierunkowany charakter. Pozytywne zmiany dominowały w Europie Środkowej i Skandynawii, zaś – co zaskakujące – niekorzystna była sytuacja w krajach Beneluksu, w Wielkiej Brytanii, Słowacji, na Łotwie i w Estonii. W wyniku szeregu analiz autorzy dochodzą do wniosku, że dla przyspieszenia procesów zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa należy wspierać przemiany strukturalne polegające na zwiększeniu siły ekonomicznej gospodarstw przy jednoczesnym ograniczaniu polaryzacji ich struktury, a także dążyć do zmniejszenia udziału produkcji zwierzęcej. Widzą więc potrzebę umacniania europejskiego modelu rolnictwa. Stwierdzenie to uważam za bardzo ważne, bowiem jest ono oparte na wynikach solidnych badań; może więc być wykorzystane w dyskusji o kształcie rolnictwa UE w przyszłości i związanej z tym polityce rolnej.

Książkę zamyka podsumowanie, w którym przedstawiono rekomendacje dla polityki rolnej UE. Spośród stwierdzeń autorów za najbardziej cenne uznaję to, że w celu podniesienia poziomu efektywności ekonomicznej gospodarstw rolnych należy dążyć do zwiększania ich rozmiaru ekonomicznego, jednak przy jednoczesnym zapobieganiu nadmiernej koncentracji produkcji w niewielkiej liczbie bardzo dużych gospodarstw, a także wskazanie, że w dążeniu do ekoefektywności rolnictwa kluczowe jest opracowanie i wdrażanie nowoczesnych metod chowu zwierząt, zmniejszających negatywne oddziaływanie na środowisko naturalne.

Jako bardzo cenną trzeba też wskazać bibliografię. Autorzy na 24 stronach zawarli dużą liczbę tytułów cennych opracowań, nie zawsze znanych w Polsce. Wykaz ten, z pozycjami cytowanymi w tekście książki, może być przydatny wszystkim osobom studiującym zagadnienia dotyczące szeroko rozumianej problematyki rolnej, szczególnie zaś doktorantom i osobom przygotowującym rozprawy habilitacyjne. Podobnie można powiedzieć o bogatym aneksie, w którym przedstawiono m.in. metodykę pomiaru zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa, struktury i zmian strukturalnych, a także regresję panelową.

W mojej ocenie ta monografia jest bardzo interesującym studium analitycznym, autorzy trafnie sformułowali cele badawcze, zastosowali poprawne metody badań oraz właściwe sposoby analizy uzyskanych wyników. Podjęli trudną, nowatorską tematykę, której znaczenie będzie wzrastało. Uważam, że książka ta jest cenną monografią naukową, pobudzającą do refleksji i pogłębionej dyskusji naukowej. Wnioski z przedstawionej analizy mogą być również wykorzystane w bieżącej i strategicznej polityce gospodarczej, zwłaszcza w odniesieniu do rolnictwa.

Bogdan Klepacki

Maciej Szlinder, *Bezwarunkowy dochód podstawowy. Rewolucyjna reforma społeczeństwa XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, 310 ss.

Z radością przyjąłem wieść o pojawieniu się bodaj pierwszej książki naukowej w języku polskim na temat bezwarunkowego dochodu podstawowego (BDP). Jest to tematyka ciekawa i zyskująca na popularności – dobrze się zatem stało, że doczekała się monografii.

Książka Macieja Szlindera składa się z siedmiu spójnie ułożonych rozdziałów. Na początku autor przedstawia definicję i historię BDP, zgrabnie odróżniając tę koncepcję od innych postulowanych rozwiązań, z którymi pojęcie to jest często mylone. W drugim rozdziale przedstawia różne filozoficzne uzasadnienia wprowadzenia BDP. Na uwagę szcze-